

теоріями – ані «самоорганізації» (синергетики), ані управління в дусі «Тектології» О.Богданова. Адекватною може бути лише філософська модель, діалектично об'єднуюча теоретико-методологічні ресурси обох теорій. Власне кажучи, представлений нами загальний простір дискурсу з проблеми місцевого самоврядування, вже продемонстрував елементи й ознаки згаданої діалектики.

Підкреслена суперечність концептів «самоврядування» й «управління» має у своєму підґрунті співвідношення «людина – інститут держави» або «община – інститут держави». Це основне протиріччя соціальної самоорганізації, суть якого, з нашого погляду, полягає у розбіжності між людиною й технологією, оскільки інститут держави – не що інше, як соціальна технологія, спрямована на постійне дотримання «структурованого нормативного порядку» (Т.Парсонс).

Отже, названі вище концептуальні вододіли віддзеркалюють не просто суперечливість на кшталт «народ – влада», «традиції – новації», «культура – політика» тощо. Вони позначають достатньо фундаментальний стан культури, а саме – протиріччя форм її буття, розбіжність між буттям форм гуманітарних і технологічних. На структурно-інституційному рівні – це протиставлення звичаїв права звичаєвого праву державному.

Соціальна суперечність трансформується в соціальну діалектику лише за таких умов: (а) кожна форма буття культури має межі своєї експансії в соціальному просторі, (б) у підставі названих форм культури лежать загальні базові цінності, (в) у порубіжній зоні активно взаємодіють етика й етикети діалогу. Історія розвитку місцевого самоврядування є становленням дослідженої суперечності. Крім того, важливо відзначити, що процеси синергетичного характеру діалектично поєднувалися з процесами, ініційованими діяльністю тих чи інших соціальних суб'єктів.

*Ryszard Zaradny, Prof. UZ dr hab.,
Instytut Politologii, Uniwersytet Zielonogórski*

TEORETYCZNE ROZWAŻANIA NAD SPOŁECZNOŚCIĄ LOKALNĄ

Podstawowymi pojęciami dla społecznego organizowania się są: społeczeństwo i władza. Obydwie te kwestie współtowarzyszą sobie nierozzerwalnie, bowiem w każdej grupie społecznej występuje problem władzy a więc siły, która organizuje grupę, kieruje jej postępowaniem i określa zasady wzajemnych relacji wewnątrz grupy pełniąc jednocześnie funkcje kontrolne

czyli stojąc na straży ich przestrzegania a na niesubordynowanych nakłada określone sankcje. Natomiast istota władzy polega na tym, że nie może istnieć sama dla siebie, lecz tylko w odniesieniu do kogoś bądź nad kimś. Wiąże się zawsze z podporządkowaniem jednej ze stron uczestniczących w tych relacjach¹. W systemach demokratycznych pierwszeństwo należy się społeczeństwu jest ono bowiem pierwotne w stosunku do władzy. W najbardziej skondensowany sposób definiowano je w „Słowniku socjologicznym” jako „*forma życia zbiorowego ludzi, ukształtowana historycznie; specyficzny system interakcji pomiędzy jednostkami, tworzącymi relatywnie samowystarczalną zbiorowość, która zajmuje określone terytorium, wytwarza i uczestniczy we wspólnocie kulturowej, definiując sama siebie na zasadzie poczucia odrębności pod jakimś względem od innych zbiorowości*”².

W artykule tym ze względu na odbywającą się kampanię do wyborów samorządowych, bardziej szczegółowa uwaga zostanie poświęcona pojęciu węższemu, a mianowicie „społeczności lokalnej”. Zauważalnym aspektem kształtowania się życia społeczno-politycznego jest narastanie konfliktu na tle kulturowym, tożsamościowym i postrzegania istotnych interesów poszczególnych grup społecznych. Warto więc poddać się refleksji teoretycznej warunkującej kształtowanie się społeczności lokalnej. Wyniki wyborów będą z pewnością przesłanką do diagnozowania w jakim kierunku następuje rozwój społeczny w ćwierć wieku po odejściu od modelu zbliżonego do totalitarnego.

Pojęcie „społeczność lokalna” w literaturze socjologicznej jest w różnorodny sposób interpretowane. Najczęściej odwołuje się do dwóch koncepcji: Ferdynanda Tönniesa i amerykańskiej socjologii okresu międzywojennego związanej z tak zwaną szkołą chicagowską³.

F. Tönnies stworzył dwa przeciwstawne typy modeli stosunków społecznych: wspólnoty (*Gemeinschaft*), które przejawia się współżyciem poufałym, intymnym, zamkniętym w wąskim kręgu oraz stowarzyszenia (*Gesellschaft*) jako życie publiczne, światowe⁴.

Według tej koncepcji idea wspólnoty najlepiej realizuje się w rodzinie, gdyż stosunki w niej panujące oparte są na więzi krwi. Ta z kolei ukonkretnia się „*we wspólnocie terytorium, której wyrazem jest współzamieszkiwanie*” (więź życia animalnego), która przekształca się we wspólnotę ducha czyli wspólne, jednomyślne działanie (więź życia mentalnego)⁵. Wspólnota ducha

¹ Grzegorz L. Seidler, *O istocie władzy państwowej*, Kraków 1946, s. 83. Pisał: „Istnienie każdej władzy związane jest z istnieniem społeczeństwa. (...) Wielorakie są formy zależności między rządzącymi a podwładnymi, zależność owa może wynikać z momentów religijnych, intelektualnych, moralnych, finansowych itp.”.

² Krzysztof Olechnicki, Paweł Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 2002, s. 198.

³ Barbara Szacka, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003, s. 225.

⁴ Ferdynand Tönnies, *Wspólnota i stowarzyszenie*, Warszawa 1988, s. 21-22.

⁵ Ibidem, s. 34.

poprzez nakładanie się na wspólną krew i terytorium tworzy „najwyższy rodzaj wspólnoty”. Wyróżnił trzy typy wspólnoty: pokrewieństwo, sąsiedztwo i przyjaźń (odpowiedniki głównych aspektów *Gemeinschaft*, którymi są krew, miejsce i umysł).

Pokrewieństwo utożsamia z domem z wiążącymi się z nim atrybutami: wspólne użytkowanie własności, wspólnym stołem, pamięcią po przodkach, co sprzyja harmonijnemu współżyciu i współdziałaniu. Tutaj zaspakaja się pragnienie miłości i „poczucie równowagi”. Sąsiedztwo natomiast jest charakterystyczne dla wspólnoty wiejskiej, „gdzie bliskość miejsc zamieszkania, wspólne grunty albo choćby ich granice” powodują możliwość stałych kontaktów, a więc wzajemne przyzwyczajenie, znajomość, do wspólnego tworzenia ładu i pracy oraz zwyczaje i tradycje. Z kolei przyjaźń nie jest, zdaniem F. Tönniesa, zależna od pokrewieństwa i sąsiedztwa, lecz od „zgodnej pracy i jednolitego sposobu myślenia”⁶. Jej powstanie i utrwalenie wymaga częstych i swobodnych kontaktów, o które najłatwiej w mieście. W życiu miejskim słabnie zależność od tradycji a dominuje „przyjemność płynąca z kształtowania materii”⁷.

We wspólnocie, według F. Tönniesa, władza oparta może być tylko na autorytecie. W stosunkach pokrewieństwa autorytet naturalny posiada ojciec, w stosunkach sąsiedztwa autorytet mądrości należy do „księcia” a w stosunkach przyjaźni autorytet posiada mistrz⁸. Role we wspólnocie są przypisane co powoduje, że członkowie nie są zbyt mobilni, raczej wierni są miejscu swojego urodzenia i nie awansują w hierarchii społecznej. Na straży ściśle określonego kodeksu moralnego stoją rodzina i kościół.

Przeciwstawną koncepcją do wspólnoty jest stowarzyszenie (*Gesellschaft*). Stanowi je „krąg ludzi, którzy żyją i mieszkają obok siebie w pokoju – podobnie jak członkowie wspólnoty – w istocie jednak nie związani ze sobą, lecz rozdzieleni”⁹. F. Tönnies wyjaśnia, że członkowie wspólnoty „pozostają związani mimo rozłąki” a członkowie stowarzyszenia „pozostają rozdzieleni mimo powiązań”. Stosunki wewnątrz stowarzyszenia charakteryzuje egoizm oparty na wymianie i równowadze osiągniętych korzyści indywidualnych, które regulowane są poprzez zawierane kontrakty. To one kreują jedność w stowarzyszeniu, lecz jej czas trwania określony jest przez trwanie kontraktu.

⁶ Ibidem, s. 36.

⁷ Ibidem, s. 37. F. Tönnies wprowadził także kategorie znajomość i obcość, sympatia i antypatia oraz zaufanie i nieufność. Patrz, tenże, *Wspólnota i społeczeństwo jako typy więzi międzyludzkich*, w: Włodzimierz Derczyński, Aleksandra Jasińska-Kania, Jerzy Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, Warszawa 1975, s. 46-52.

⁸ F. Tönnies, op. cit., s. 38-39.

⁹ Ibidem, s. 67.

W tym kierunku interpretowana jest wspólnota lokalna przez współczesnych badaczy podkreślających, iż tworzą ją: wspólne, zwykle wyodrębnione administracyjnie terytorium, społeczność zamieszkująca ten obszar, więzi społeczne między mieszkańcami, wzajemne interakcje, wspólne potrzeby, cele i wartości, świadomość wspólnych interesów oraz lokalny patriotyzm¹⁰.

Podobnie interpretuje zagadnienie Max Weber rozróżniając więź wspólnotową i zrzeszeniową. Więż wspólnotową występuje, gdy opiera się na subiektywnym poczuciu stron, że przynależą do siebie nawzajem i że są włączeni w swą totalną egzystencję¹¹. Natomiast zrzeszeniowa, gdy związek opiera się na racjonalnym przystosowaniu interesów lub racjonalnie formułowanych umowach¹². W stowarzyszeniu rozgraniczony jest zakres działania jednostki i władzy. Każdorazowe jego naruszenie może być postrzegane jako akt wrogości.

Bohdan Jałowicki nawiązując do interpretacji F. Tönniesa określa społeczność lokalną jako organiczną całość, w której życie i interesy poszczególnych członków grupy w dużym stopniu identyfikują się z życiem i interesami całości. W przeciwieństwie do społeczności lokalnej relacje w społeczeństwie opierają się na interesach indywidualnych, które mają charakter współzawodnictwa i konkurencji (przeważa zróżnicowanie interesów i kalkulacja)¹³.

Barbara Szacka uznaje typologię F. Tönniesa jako skonstrastowanie ze sobą dwóch zbiorowości, tradycyjną wspólnotę i nowoczesne społeczeństwo, służące analizie przemian zachodzących w społecznościach lokalnych pod wpływem procesów związanych z rozwojem nowoczesnego społeczeństwa, takich jak urbanizacja i uprzemysłowienie¹⁴.

Socjologiczna szkoła chicagowska okresu międzywojennego skupiała się wokół Roberta Ezry Parka. W badaniach tej grupy występowały trzy wątki. Po pierwsze, przestrzenne uwarunkowanie zjawisk społecznych w powiązaniu z ekologią (ekologia społeczna); po drugie, wychodząc z założenia ekologii społecznej przyporządkowywano pewne procesy i zjawiska społeczne w mieście określonym dzielnicom nędzy i bogactwa; po trzecie, empiryzm czyli metoda badawcza polegająca na wszechstronnym opisie wszystkich aspektów

¹⁰ Ewa Zeman-Miszewska, Agata Jakubowska, Monika Krakowiak-Drzewiecka (red.), *Wspólnoty lokalne jako uczestnik i podmiot procesów transformacji gospodarczej*, Katowice 2015, s. 13.

¹¹ Max Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002, s. 31. W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, Warszawa 1975, s. 4. Szerzej, M. Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*, New York: Oxford University Press, 1947, s. 136-137.

¹² M. Weber, *Gospodarka ...*, op. cit., s. 271.

¹³ Bohdan Jałowicki, *Reguły działania w społeczeństwie i w nauce*, Warszawa 2002, s. 81.

¹⁴ B. Szacka, op. cit., s. 226.

wybranego wycinka rzeczywistości¹⁵. Uogólniając, ekologia społeczna zajmuje się relacjami pomiędzy terytorium a ludźmi i instytucjami oraz analizą przestrzennych aspektów zjawisk społecznych.

Według R.E. Parka, rywalizacja wymaga podjęcia kooperacji co prowadzi do wytworzenia określonych stosunków społecznych, zarówno jednostkowych jak i zbiorowych (komunalnych). Jest to podstawowy (biotyczny) poziom społeczności lokalnej. Stanowi wzajemny układ zależności i związków między jednostkami wypracowany w toku wzajemnego dostosowywania się do zamieszkiwanej przestrzeni. Ponad poziomem biotycznym rozprzestrzenia się wspólnota kulturowa, która ogranicza naturalną ekologię poprzez zwyczaje i konsens¹⁶. Funkcją społeczeństwa jest wypełnianie zadań związanych z kontrolą i poszerzaniem kooperacji.

Ekologowie pojęciu społeczność (community) przypisują określone cechy: 1) terytorialnie zorganizowana populacja, 2) wrośnięta w zajmowane przez siebie terytorium, 3) jednostki żyjące w warunkach wewnętrznej zależności¹⁷. Natomiast społeczność definiują jako zbiór osób zajmujących mniej lub bardziej jasno zdefiniowany obszar. Ale jest to niewystarczające bowiem społeczność jest również zbiorem instytucji. To nie ludzie, ale instytucje są decydującym kryterium odróżniającym społeczność od innych społecznych zbiorowości¹⁸. Instytucje należące według ekologów do poziomu biotycznego służą zaspakajaniu podstawowych egzystencjonalnych potrzeb mieszkańców w określonym układzie terytorialnym. Takie ujęcie problemu posłużyło im do sformułowania czterech typów społeczności. Pierwszym jest niewielka liczebnie społeczność pierwotna mająca zaspakajać najbardziej elementarne potrzeby umożliwiające konsumpcję i przetrwanie. Drugim wyróżnionym typem jest społeczność wtórna (społeczność komercyjna). Jej zasadniczą funkcją jest redystrybucja towarów pozyskiwanych z otaczających ją społeczności pierwotnych na rynki w celu ich konsumpcji. Trzecim typem jest miasto przemysłowe, które dodatkowo zajmuje się także wytwarzaniem towarów. Wreszcie czwarty typ wyróżniany jest ze względu na specyficzną funkcję, jaką pełni dany układ lokalny na rzecz szerszego otoczenia (często międzynarodowego), na przykład narodowe i ponadnarodowe centra edukacji kultury czy religii¹⁹.

¹⁵ Szerzej ibidem, s. 227.

¹⁶ Szerzej Barbara Lewenstein, *Wspólnota społeczna a uczestnictwo lokalne*, Warszawa 1999, s. 15.

¹⁷ Robert Ezra Park, *Human Ecology*, (w:) Ronald L. Warren (ed.), *Perspectives on the American Community*, Chicago 1973, s. 34.

¹⁸ R.E. Park, *Community Organization and Romantic Temper*, (w:) R.E. Park, Ernest W. Burgess, Roderick McKenzie, *The City*, Chicago 1970, s. 115.

¹⁹ Patrz: Paweł Starosta, *Zbiorowość lokalna w perspektywie ekologii społecznej*, (w:) P. Starosta (red.), *Zbiorowości terytorialne i więzi społeczne*, Łódź 1995, s. 105-106.

Innym podejściem stosowanym przy badaniach społeczności lokalnych jest strukturalny funkcjonalizm. Odmiennie od ekologów rozumiane pojęcie przestrzeni, którzy nadają jej sens fizyczno-społeczny a funkcjonalności społeczny²⁰. Z funkcjonalistycznego punktu widzenia, według Talcotta Parsonsa, terytorium jest „zawsze istotne jako miejsce gdzie coś społecznie ważnego się zdarzyło lub też można by oczekiwać, że się wydarzy”²¹. Społeczność jest terytorialnym aspektem każdego systemu społecznego w takim zakresie, w jakim działający aktorzy traktują określone terytorium jako podstawę ich codziennej aktywności. Jednostka przez odgrywanie roli nie jest obecna w jednej tylko lokalności i dlatego realna organizacja społeczno-przestrzenna nie jest tym samym dla dwu różnych ról, które są w nią zaangażowane. Odmiennie społeczność określa Roland L. Warren, jako kombinacje społecznych jednostek i systemów zabezpieczających ważne społeczne funkcje mające lokalne odniesienie²². Z faktu, iż podstawowym elementem społeczności jest rola społeczna zawierająca terytorialny kontekst wynika konstatacja, że społeczność jest systemem, który składa się z ról, statusów, grup i instytucji. Statusy i role są jednostkami składowymi grup, a te tworzą instytucje, które tworzą społeczność jako system nadrzędny. Podstawowymi elementami składowymi społeczności są jej podsystemy instytucjonalne czyli takie, które zaspokajają istotne potrzeby mieszkańców. T. Parsons wyróżniając cztery sfery ludzkiej aktywności mające aspekt terytorialny (zamieszkiwanie, aktywność zawodowa, stanowienie prawa i komunikacja), przypisuje społeczności cztery główne funkcje: rezydencjalną, zawodową, ustalania prawa i komunikacyjną. Każda z nich realizowana jest przez podsystem, odpowiednio: adaptacyjny, osiągnięcia celów, regulacji napięć i integracyjny²³.

Według badań amerykańskich socjologów powstawanie różnego rodzaju form uczestnictwa mieszkańców aglomeracji miejskich uzależnione jest w dużej mierze od poziomu wykształcenia i obywatelskiej świadomości społeczności lokalnej. Czynnikiem osłabiającym uczestnictwo jest brak czasu ludności o wysokim statusie społecznym i oddzielenie miejsca pracy od miejsca zamieszkania oraz postawy kosmopolityczne ograniczające zainteresowania problemami lokalnymi. Natomiast środowiska biedne i nisko wykształcone prezentują postawy agresywne i roszczeniowe przy rozwiązywaniu konfliktów

²⁰ P. Starosta, *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Łódź 1995, s. 57.

²¹ Talcott Parsons, *The Principal Structures of Community*, (w:) T. Parsons, *Structure and Process in Modern Societas*, Illions 1963. Za: P. Starosta, *Poza metropolią...*, *op. cit.*, s.58.

²² Por. *ibidem*.

²³ T. Parsons, Neil J. Smelser, *Funkcjonalne zróżnicowanie społeczeństwa*, w: W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, Warszawa 1975, s. 220.

lokalnych. Istotną rolę do odegrania przypisuje się władzom miasta poprzez uaktywnianie tych środowisk. Warunkiem jest posiadanie wiedzy i wizji w tym zakresie.

Nie bez znaczenia jest również wielkość społeczności lokalnej. Im jest ona większa tym bardziej zmniejsza się poziom ich integracji i stosunki sąsiedzkie są słabsze. Jednak działania podejmowane przez mieszkańców wynikają ze zrodzonych konfliktów, pomiędzy grupami społecznymi bądź władzą lokalną i mają charakter sprzeciwu mieszkańców. Takie sytuacje częściej mają miejsce w dużych miastach. Wskazuje się, że przybierają postać konfliktów determinowanych politycznie, co w warunkach rywalizującego modelu władzy samorządowej wpływa na polaryzację stanowisk, a tym samym sprzyja uczestnictwu w wyborach lokalnych.

Interesująca jest też koncepcja nawiązująca do zasady emergencji zjawisk społecznych, która opiera się na tezie o wielopoziomowości struktury społecznej, tezie o jej całościowości oraz tezie o wewnętrznej nieciągłości i względnej autonomii poziomów²⁴. T. Parsons w procesie zmiany za najważniejszy typ dla perspektywy ewolucyjnej uznaje „wzmocnienie zdolności adaptacyjnej wewnątrz społeczeństwa zapoczątkowującego pewien nowy typ struktury albo, dzięki dyfuzji kulturowej i zaangażowaniu innych czynników w połączeniu z nowym typem kultury, wewnątrz innych społeczeństw i być może w okresach późniejszych”²⁵.

Wskazuje się na różne poziomy integracyjne. Pierwszym z nich jest poziomem świadomościowym określającym stopień identyfikacji i przynależności do zbiorowości lokalnej²⁶. Drugim poziomem jest płaszczyzna integracji w obrębie kontaktów bezpośrednich i grup pierwotnych. Przyjmuje się założenia, że we współczesnych społeczeństwach zbiurokratyzowanych i zindustrializowanych społeczności przetrwały głównie na poziomie kontaktów pierwotnych (solidarności sąsiedzkiej i pokrewieństwa)²⁷. Niektórzy autorzy twierdzą, że w takich warunkach główną podstawą procesów integracyjnych są sformalizowane instytucje i organizacje społeczne, takie jak stowarzyszenia i

²⁴ Por. Ibidem, s. 82 - 83. Koncepcja ta rozwijana była między innymi w pracach: Pawła Rybickiego, *Struktura społecznego świata*, Warszawa 1979; Barry Wellmana, *Structural Analysis: From Method and metaphor to Theory and Substance*, (w:) B. Wellman, S. D. Berkowitz (eds), *Social Structures: An Network Approach*, Cambridge 1988; P. Sztompka, *Pojęcie struktury społecznej, próba uogólnienia*, „Studia Socjologiczne” 1989, nr 3.

²⁵T. Parsons, *Spoleczeństwo: spojrzenie ewolucyjne i porównawcze*, w: A. Jasińska-Kania, L.M. Nijakowski, J. Szacki, M. Ziółkowski, *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa 2006, s. 383.

²⁶ Szerzej: Stanisław Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 2000; B. Jałowicki, *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa 1988; Jacek Wódz, *Problemy realizacji podmiotowości zbiorowości lokalnych w świetle empirycznych badań nad ładem społecznym i normami społecznymi*, Katowice 1990.

²⁷ Szerzej: Piotr Kryczka, *Spoleczeństwo osiedla mieszkaniowego w wielkim mieście: ideologie i rzeczywistość*, Warszawa 1981.

instytucje²⁸. Stanowią one pośrednie relacje społeczne i spełniają cztery podstawowe funkcje: po pierwsze, możliwość do nawiązywania stosunków nieformalnych, po drugie, są ważnym elementem lokalnego systemu komunikacji, po trzecie, spełniają rolę podmiotów planistycznych w procesach kształtowania lokalnej przestrzeni oraz po czwarte, spełniają rolę obiektów identyfikacji²⁹. Ostatnim poziomem integracyjnym jest pole społeczności (inaczej warstwa stosunków ogólnych dla danej społeczności). W jej ramach następuje wzajemne oddziaływanie, poprzez które mieszkańcy wyrażają swój wspólny interes. Biorąc pod uwagę prace T. Parsonsa i innych funkcjonalistów strukturalnych R. Dahrendorf określił, iż integracyjna teoria społeczeństwa opiera się na czterech założeniach: 1) każde społeczeństwo jest względnie trwałą, stabilną strukturą elementów; 2) każde społeczeństwo jest dobrze zintegrowaną strukturą elementów; 3) każdy element społeczeństwa jest funkcjonalny; 4) każde istniejąca struktura społeczna opiera się na zgodnym podzieleniu przez jej członków wartości. Elementy te stabilność, integracja, koordynacja funkcjonalna i consensus pojawiają się w różnych formach we wszystkich strukturalno-funkcjonalnych ujęciach struktury społecznej³⁰.

Socjologia wypracowała różnorodne typologie układów społecznych. Najczęściej wskazuje się w nich dwa zasadnicze elementy: czynnik przestrzenny i formy sprawowania władzy. Ten pierwszy zwykle traktuje się jako „środowiska”, w których ma miejsce społeczne postępowanie³¹. Natomiast w drugiej kwestii demokratyczny i zdecentralizowany system rządzenia przeciwstawia się scentralizowanemu i niedemokratycznemu kierowaniu społeczeństwem. Ład demokratyczny oparty jest o zasadę otwartości struktur społecznych dla osób o niższych statusach oraz do zasady wpływu mas społecznych na formowanie się elit. W ładzie centralistycznym odwrotnie, oznacza niedostępność pozycji elitarnych dla mas i brak wpływu mas na kształtowanie się elit. Te zróżnicowane formy sprawowania władzy skłaniają P. Starostę do sformułowania czteropolowej typologii porządków społecznych: społeczeństwo tradycyjne, pluralistyczne, totalitarne i masowe. W społeczeństwach tradycyjnych i totalitarnych występuje niska dostępność pozycji elitarnych dla mas a w pozostałych jest ona wysoka. Dla społeczeństwa

²⁸ Szerzej: P. Kryczka, ibidem; Israel Rubin, *Function and Structure of Community: Conceptual and Theoretical Analysis*, w: R. L. Warren (ed.), *Perspectives on the American Community*, Chicago 1973.

²⁹ P. Starosta, *Poza metropolia ...*, op. cit., s. 86.

³⁰ R. Dahrendorf, *Teoria konfliktów w społeczeństwie przemysłowym*, w: W. Derczyński, A. Jasińska-Kania, J. Szacki (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, Warszawa 1975, s. 432.

³¹ Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory. Action Structure and Contradiction in Social Analysis*, Berkeley 1979, za: ibidem, s. 94.

tradycyjnego i pluralistycznego duże znaczenie posiadają terytorialne powiązania, w przeciwieństwie do społeczeństw totalitarnych i masowych³².

W porządku społeczeństwa tradycyjnego uformowanego w okresie gospodarki folwarczno-pańszczyźnianej największą rolę w organizacji życia społecznego odgrywają więzy krwi i zamieszkania. Jednostka jest przynależna do społeczeństwa poprzez rodzinę, ród czy klan. Masy nie mają wpływu na formowanie się elit, toteż sprawowanie władzy jest wewnętrzną sprawą elit. Społeczności te organizowały się na zasadzie lojalności i posłuszeństwa wobec pana, który pełni jednocześnie funkcję eksploatatora i opiekuna dbającego o ich los. Struktury pośrednie, z jednej strony pomagają podtrzymać wspólnotę, z drugiej, kontrolują swoich członków. Nie istnieje dobrowolność uczestnictwa, gdyż udział w życiu społecznym regulowany jest normami tradycji, którym jednostka musi się podporządkować. Tak więc system ten generuje konformizm i uległość wobec grup pierwotnych. Występuje także wyraźnie zaznaczona różnica pomiędzy normami i wartościami mas i elit. Elementem unifikującym może być Kościół katolicki, który jednak utwierdza zróżnicowanie statusowe członków społeczności jako zgodne z zasadami prawa tradycyjnego.

W porządku społeczeństwa pluralistycznego zakłada się nikły udział mas w kreacji elit i jednocześnie wysoką dostępność mas do pozycji elitarnych. Wskazuje się na duże znaczenie terytorium przy kształtowaniu się więzi społecznych i zasad organizacji społecznego. Zasadniczą formą organizacyjną jest samorząd terytorialny. Stworzone są warunki dla istnienia wielości struktur angażujących aktywność jednostki, przede wszystkim dobrowolne, pełniące funkcje opiniotwórcze, stowarzyszenia. Elity wyłaniane są w procesach współzawodnictwa między nimi w ramach demokratycznych procedur ordynacji wyborczej. Społeczeństwo takie charakteryzuje się różnorodnością systemów wartości, z których żadne nie jest ideologią państwową. Cechuje je przestrzeganie demokratycznie ustanowionego prawa. Więzy z miejscem zamieszkania są efektem świadomego wyboru jednostki.

Natomiast istota społeczeństwa masowego polega na ścisłej integracji mas z centralnymi instytucjami i systemami wartości. Rola terytorium w organizacji życia społecznego jest niewielka. Na podstawie badań wielu autorów P. Starosta wydzielił najistotniejsze warunki zaistnienia tego zjawiska:

- industrializacja, zmieniająca zasady społecznej organizacji pracy i przyczyniająca się do koncentracji wielkich grup ludzi na niewielkim terytorium;
- rozwój masowych środków komunikacji transmitujących do wszystkich kategorii społecznych zestandaryzowane i zunifikowane treści kulturowych przekazów;

³² P. Starosta, *Poza metropolia ...*, op. cit., s. 94 – 95.

- formułowanie poglądów na podstawie zmiennych nastrojów niekompetentnej wielości jednostek, a nie kompetentnej wiedzy elit;
- funkcjonowanie mas społecznych jako specyficznej kategorii psychospołecznej, nieredukowalnej do żadnych podziałów klasowo-warstwowych³³.

W społeczeństwie masowym występuje zarówno duży wpływ mas na formowanie się elit, jak i możliwość osiągnięcia przez nie pozycji elitarnych. Jest ona tym wyższa, im mniej występuje zorganizowanych i niezależnych organizacji pośrednich pomiędzy państwem a rodziną (na przykład stowarzyszeń). Często mamy do czynienia z negatywną selekcją ludzi do pozycji elitarnych wskutek nadmiernej otwartości społecznej, co powoduje, że demagogiczny przywódca mas ma duże możliwości na szybki awans społeczny. Ułatwia to stosowanie nieformalnych kryteriów selekcji elit a w konsekwencji pomijania kryterium kompetencji. Liderzy istniejących struktur pośrednich nie respektują partykularnych interesów stowarzyszeń traktując je instrumentalnie. Wartości i struktury nie aprobowane przez masy podlegają ograniczeniu, szczególnie dotyczy to swobód mniejszości znajdujących się w opozycji do nich. Prowadzi to do izolacji struktur pierwotnych oraz zmienności i niszczenia relacji nieformalnych. Jednostka sama kieruje swoim życiem i w nikłym stopniu podlega kontroli rodziny. Sprzyja to częstszej zmianie przynależności do grup pierwotnych i do poczucia tymczasowości co osłabia więzi członkowskie. Dla tak zatomizowanej jednostki strukturą odniesienia stają bądź wielkie ruchy społeczne, bądź wielkie sformalizowane organizacje, które są podstawowymi drogami partycypacji społecznej. Ponieważ zasadniczą formą partycypacji jest naśladownictwo, powoduje to zachowania bierne i konformistyczne jednostki. Brak jest natomiast stowarzyszeń i dobrowolnych organizacji kształtujących lokalną opinię publiczną. Konsekwencją tego stanu rzeczy jest podejmowanie decyzji dotyczących spraw lokalnych przez ośrodki zewnętrzne a decyzje podejmowane lokalnie uwzględniają wymagania zewnętrzne.

Socjologowie uznają, że społeczeństwo totalitarne jest zazwyczaj wynikiem wcześniejszego funkcjonowania społeczeństwa mas. W odróżnieniu od społeczeństwa mas w społeczeństwie totalitarnym masy mają znaczący wpływ na kreowanie elit, ale dostęp do pozycji elitarnych jest wysoce ograniczony. Selekcja elit dokonywana jest przez kręgi dysponujące środkami perswazji i przymusu. Nie istnieją niezależne i konkurencyjne względem siebie grupy społeczne i odpowiadające im formy organizacyjne. Zamiast nich są zbiurokratyzowane i zetatywowane organizacje masowe (posiadające monopol na zaspokajanie potrzeb określonego rodzaju), które mobilizują ludzi do działania oraz ułatwiają kontrolowanie ich przez elity. Dostępność do wysokich

³³ Ibidem, s. 107.

pozycji w społeczeństwie jest możliwa tylko dzięki przynależności do organizacji (najczęściej partii politycznej).

Jedną z najważniejszych cech społeczeństwa totalitarnego jest monizm ideologiczny i aksjologiczny, legitymizowany przez przeszłość, przez wizję społeczeństwa doskonałego, które ma nadejść. Prowadzi ona do kumulacji władzy ideologicznej, politycznej i ekonomicznej. W związku z tym nie tolerują one jawnych struktur opozycyjnych. Ukształtowany ład społeczny odpowiadał postaci ładu określonego przez Stanisława Ossowskiego porządkiem monocentrycznym, w którym „*życie społeczne regulowane jest przez centralne decyzje dzięki organizacji czuwającej nad ich przestrzeganiem*”³⁴. Istotną przesłanką dla jego funkcjonowania jest „nawyk posłuszeństwa”, który musi stać się „cnotą powszechną”. Szerzenie go może przybierać różne postaci: wyrastać z nieograniczonego zaufania, narzucone przez zastraszanie bądź wpojone przez perswazję.

Układem lokalnym właściwym dla społeczeństwa totalitarnego jest społeczność agencyjna, w której życie społeczne organizowane i kontrolowane jest przez jedną organizację formalną, upowszechniającą określone normy i wzory zachowań jako jedynie pożądane i akceptowane w społeczeństwie³⁵. Organizacja i rozwój życia lokalnego dokonywana jest przez struktury sprawujące władzę na poziomie globalnym i tym samym staje się jego odbiciem pozbawionym autonomii wobec struktur nadrzędnych. Mieszkańcy nie uczestniczą w kreacji własnego miejsca zamieszkania. Także więzi z miejscowością zamieszkania są słabsze, bowiem identyfikacja jest osłabiona systemem stratyfikacyjnym, w ramach którego lepiej sytuowani zorientowani są na karierę zewnętrzną wobec społeczności.

Stosunkowo nowym zjawiskiem w kształtowaniu się społeczności jest internet, który umożliwia, stosunkowo niewielkim kosztem, zarówno przekazywanie informacji, jak i prowadzenie dwustronnej komunikacji na masową skalę. Przekazywane treści mogą być dostosowywane do wymagań indywidualnych odbiorców, na bieżąco są też monitorowane ich reakcje. Wśród form internetowych o wyraźnie lokalnym charakterze najczęściej są spotykane serwisy: jednostek samorządowych, przedsiębiorstw lokalnych, stowarzyszeń i organizacji lokalnych, parafii, kościołów i związków wyznaniowych, komercyjne oraz będące internetowymi wersjami tradycyjnych mediów lokalnych³⁶.

Powszechna komputeryzacja umożliwiły rozwój e-administracji i wprowadzenie elektronicznego obiegu dokumentów, tworzenie elektronicznych

³⁴S. Ossowski, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa 2001, s. 36. Ten typ ładu społecznego najlepiej realizuje się w doskonale zdyscyplinowanych organizacjach militarnych albo biurokratycznych, gdzie istnieje hierarchia ośrodków decyzji i dyspozycji.

³⁵P. Starosta, *Poza metropolia ...*, op. cit., s. 116.

³⁶Ryszard Kowalczyk, *Media lokalne w Polsce*, Poznań 2009, s. 102.

systemów informacji i usług publicznych, w tym dążenie do stworzenia warunków do załatwienia sprawy w jednym miejscu (np. portalu internetowym)³⁷. Jednakże zakres wykorzystania tych możliwości w poszczególnych gminach jest bardzo zróżnicowany. W 2016 roku w Polsce zaledwie nieco ponad 30% osób w wieku 16-74 lata korzystało z tego sposobu komunikacji³⁸. Wśród powodów niekorzystania z usług e-administracji Polacy wymieniają brak dostatecznych kompetencji oraz troskę o bezpieczeństwo danych osobowych³⁹.

Komunikacja w przestrzeni wirtualnej pozwala na wymianę opinii, a w konsekwencji na budowanie związków wewnątrz wspólnoty lokalnej oraz z podmiotami. Znaczącą rolę odgrywa tutaj popularność mediów społecznościowych (np. Facebook, YouTube, Twitter), które dają szansę użytkownikom na znacznie większą partycypację w treściach zamieszczanych w sieci i tworzenie relacji między korzystającymi z internetu⁴⁰. Powstają społeczności zwane wirtualnymi, których charakter może być różny - od społeczności tak zwanych hybrydowych, które są krótkotrwałe służące do zwołania ludzi w określonym miejscu i czasie, przez społeczności zadaniowe czy projektowe (np. grupy wsparcia), po społeczności, które na szerszą niż dotychczas skalę partycypują w decydowaniu o losach wspólnoty lokalnej (np. ruchy miejskie, uczestnicy konsultacji społecznych).

Doświadczenia wielu wortalu i portali internetowych oraz wyniki badań z tego zakresu dowodzą, że Internet nie musi osłabiać więzi wspólnotowych. Okazuje się, że kontakty nawiązane w sieci są często pierwszymi w stosunku do późniejszych kontaktów bezpośrednich. Internet umożliwia szybką, taną i skuteczną komunikację ludzi, których łączy wspólna sprawa, np. miejsce zamieszkania⁴¹ [Kurczewska (red.), 2008].

Literatura wykorzystana:

- Bakalarski Krzysztof, *Komunikacja a rozwój społeczności lokalnych*, Warszawa 2014.

³⁷ Krzysztof Bakalarski, *Komunikacja a rozwój społeczności lokalnych*, Warszawa 2014, s. 201-203.

³⁸ GUS, *Spółeczeństwo informacyjne w Polsce. Wyniki badań statystycznych z lat 2012-2016*, Główny Urząd Statystyczny w Szczecinie, <http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/nauka-i-technika-spoleczenstwo-informacyjne/spoleczenstwo-informacyjne/> (dostęp: 23.05.2018).

³⁹ Katarzyna Śledziwska, Damian Zięba, *E-administracja w Polsce na tle Unii Europejskiej. Jak z niej (nie) korzystamy*, Warszawa 2016, s. 28.

⁴⁰ Adam Pawlicz, *Wykorzystanie mediów społecznościowych jako narzędzia marketingu turystycznego przez gminy leżące na terenach parków narodowych w Polsce*, „Ekonomia i Środowisko”, nr 4/55, 2015, s. 176-187.

⁴¹ Joanna Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności. Ku nowym formom życia lokalnego*, Warszawa 2008, s. 45.

- Dahrendorf Ralf, *Teoria konfliktów w społeczeństwie przemysłowym*, (w:) Derczyński W., Jasińska-Kania A., Szacki J. (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, Warszawa 1975.
- Derczyński Włodzimierz, Jasińska-Kania Aleksandra, Szacki Jerzy (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, Warszawa 1975.
- Giddens Anthony, *Central Problems in Social Theory. Action Structure and Contradiction in Social Analysis*, Berkeley 1979.
- Jałowiecki Bohdan, *Reguły działania w społeczeństwie i w nauce*, Warszawa 2002.
- Jałowiecki Bohdan, *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa 1988.
- Kowalczyk Ryszard, *Media lokalne w Polsce*, Poznań 2009.
- Kryczka Piotr, *Spoleczność osiedla mieszkaniowego w wielkim mieście: ideologie i rzeczywistość*, Warszawa 1981.
- Kurczewska Joanna (red.), *Oblicza lokalności. Ku nowym formom życia lokalnego*, Warszawa 2008.
- Lewenstein Barbara, *Wspólnota społeczna a uczestnictwo lokalne*, Warszawa 1999.
- Olechnicki Krzysztof, Załęcki Paweł, *Słownik socjologiczny*, Toruń 2002.
- Ossowski Stanisław, *O osobliwościach nauk społecznych*, Warszawa 2001.
- Ossowski Stanisław, *Z zagadnień psychologii społecznej*, Warszawa 2000.
- Park Robert Ezra, *Community Organization and Romantic Temper*, (w:) Park R.E., Burgess Ernest W., McKenzie Roderick, *The City*, Chicago 1970.
- Park Robert Ezra, *Human Ecology*, (w:) Warren Ronald L. (ed.), *Perspectives on the American Community*, Chicago 1973.
- Parsons Talcott, Smelser Neil J., *Funkcjonalne zróżnicowanie społeczeństwa*, (w:) Derczyński W., Jasińska-Kania A., Szacki J. (red.), *Elementy teorii socjologicznych. Materiały do dziejów współczesnej socjologii zachodniej*, Warszawa 1975.
- Parsons Talcott, *Spoleczeństwo: spojrzenie ewolucyjne i porównawcze*, (w:) Jasińska-Kania A., Nijakowski L.M., Szacki J., Ziółkowski M., *Współczesne teorie socjologiczne*, Warszawa 2006.
- Parsons Talcott, *The Principal Structures of Community*, (w:) Parsons T., *Structure and Procces in Modern Societas*, Illions 1963.

- Pawlicz Adam, *Wykorzystanie mediów społecznościowych jako narzędzia marketingu turystycznego przez gminy leżące na terenach parków narodowych w Polsce*, „Ekonomia i Środowisko”, nr 4/55, 2015.
- Rubin Israel, *Function and Structure of Community: Conceptual and Theoretical Analysis*, (w:) Warren R. L. (ed.), *Perspectives on the American Community*, Chicago 1973.
- Rybicki Paweł, *Struktura społecznego świata*, Warszawa 1979.
- Seidler Grzegorz L. , *O istocie władzy państwowej*, Kraków 1946.
- Starosta Paweł, *Poza metropolią. Wiejskie i małomiasteczkowe zbiorowości lokalne a wzory porządku makrospołecznego*, Łódź 1995.
- Starosta Paweł, *Zbiorowość lokalna w perspektywie ekologii społecznej*, (w:) Starosta P. (red.), *Zbiorowości terytorialne i więzi społeczne*, Łódź 1995.
- Szacka Barbara, *Wprowadzenie do socjologii*, Warszawa 2003.
- Sztompka Piotr, *Pojęcie struktury społecznej, próba uogólnienia*, „Studia Socjologiczne” 1989, nr 3.
- Śledziwska Katarzyna, Zięba Damian, *E-administracja w Polsce na tle Unii Europejskiej. Jak z niej (nie) korzystamy*, Warszawa 2016.
- Tönnies Ferdynand, *Wspólnota i stowarzyszenie*, Warszawa 1988.
- Weber Max, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, Warszawa 2002.
- Weber Max, *The Theory of Social and Economic Organization*, New York: Oxford University Press, 1947.
- Wellmana Barry, *Structural Analysis: From Method and metaphor to Theory and Substance*, (w:) Wellman B., Berkowitz S. D. (eds), *Social Structures: An Network Approach*, Cambridge 1988.
- Wódcz Jacek, *Problemy realizacji podmiotowości zbiorowości lokalnych w świetle empirycznych badań nad ładem społecznym i normami społecznymi*, Katowice 1990.
- Zeman-Miszewska Ewa, Jakubowska Agata, Krakowiak-Drzewiecka Monika (red.), *Wspólnoty lokalne jako uczestnik i podmiot procesów transformacji gospodarczej*, Katowice 2015.